

НЕМСКИТЕ ИЗДАНИЯ НА РОМАНА „ПОД ИГОТО“

Елевтерия Факлиева

Всеки поглед, отправен към българската литература и култура отвън, почти винаги минава през романа „Под игото“. Неслучайно тази неповторима по своя български облик наша творба остава на челно място сред духовните богатства, с които отстояваме националните си достойнства пред света. Историята на неговия прием в чужбина е особена и с никоя друга българска книга не се повтаря ролята, която той изиграва за опознаване на нацията ни.

Добил известност зад пределите на родината още в края на миналото столетие, първият български роман е и първата ни книга, заговорила на културните среди в Западна Европа за младата, още съвсем непозната българска художествена литература. Появата му там неоспоримо доказва нейното израстване в един кратък период на развитие, когато за нашето словесно творчество едва свидетелствуват преводи на оскъден брой български народни песни и той намира небивало признание: след успешния си дебют с първите издания на английски и на шведски през 1894 г., а после на френски се наброяват дванадесет негови превода и европейската критика с внимание с вглежда в неговата оригиналност, която го поставя до безсмъртните творби на общочовешката литература.

Знаят се отдавна изказаните мнения за „Под игото“ от видни представители на европейската научна и критична мисъл, като Едмънд Гос в Англия, Луи Леже във Франция, Алфред Йенсен в Швеция, които изтъкват неговата художествена неповторимост, посочват мястото и значението му в литературата на южно-славянските народи, говорят за силата на непосредственото му въздействие; известни са и отзивите в чуждестранния печат, които въодушевено го препоръчват на читателската публика.

Но първите високи оценки на романа в Европа не са продиктувани от снизхождение към единствения представител на една млада литература, за чието съществуване не се и подозира дотогава. В тях личат становища към едно зряло произведение, дело на талантлив писател, който, разкривайки страници от трагичната история на народа си, печели симпатите на чуждестранния свят към него.

Осемдесет години вече „Под игото“ издържа присъдите на времето, преодолявайки границите на литературните школи и епохи, превежда се и се произдава на много езици, прониква в далечни страни. Като оживява с внушението на художествените си средства вълнуващ момент от младостта на народа ни — неговия крилат устрем към свободата, — романът привлича вниманието на читателя днес не само в Европа, но и в Азия и Америка.

Излязъл обаче веднага след появата си на международната литературна сцена, попадайки сред различни обществени условия и духовна атмосфера в една или друга страна и пресрещан от различни естетически вкусове, романът не намира винаги еднакво отзивчив прием.

В немската преводна литература „Под игото“ прониква сравнително късно — едва през второто десетилетие на нашия век, когато се е появил вече на много европейски езици и когато първият зрял клас на нашата белетристика не е новост за чужбина. Името на неговия автор по това време не е неизвестно в Германия, дори творчеството му се представя вече на немски от някои негови разкази; но въпреки това нито към успешно дебютиралата по-рано в Европа българска творба, нито към нейния автор тук се отбелязва някаква проява на интерес от страна на печата или читателската публика.

До излизането на романа на немски само някои австрийски вестници (*Die Zeit*, бр. 51, 1895, *Neue freie Presse*, бр. 150, 1895 г.) са поместили статия, посветена на Вазов по повод на неговия първи юбилей през 1895 г. Кратките и най-общи бележки за „Под игото“ в тях са донякъде отзвук на изказани преди това мнения на европейската критика.

В Германия единствено немският критик Георг Адам, известен с изявените си симпатии към славянските литератури, особено към българската, ред години от началото на века в статии, литературни писма и рецензии дава сведения за съвременния развой на нашето художествено творчество и неведнъж в своите обзори се спира върху Вазов. Запознат добре с български език, въз основа на непосредствени впечатления от „Под игото“ той изтъква, че романът заслужава да стане достояние на немската публика, и с известен упрек посочва, че е преведен на „всички културни езици с изключение на немски“¹.

Първото немско издание на „Под игото“ е една от трите книги наред с „Идилли“ на Петко Тодоров и сборника „Български народни песни“, с които е представена българската художествена литература в научно-популярната поредица „Българска библиотека“, създадена от проф. Густав Вайганд. То излиза през 1917—1918 г. в издание на българина д-р Иван Парлапанов в Лайпциг по превода на проф. Атанас Димитров (завършен прасди внезапната му смърт от Артур Лутер, преводач от руски).

В кратките уводни думи към книгата, написани от проф. К. Каснер, се сочат някои причини за късното му излизане в Германия. Той допуска, че не се е намерил вещ преводач на произведението, а, от друга страна, че неговото значение не е било познато на издателите. „След върховните усилия на българите да се освободят от политическото робство, с такъв драматизъм изобразено в този роман — добавя той в подкрепа на своите доводи, — толкова бързо идват едно подир друго големи събития, както Руско-турската война и Берлинския конгрес, че споменът за българското освободително движение скоро се заличава в нашето динамично време. Ето защо трябва да се приеме, че изображението на българските въстания и по-рано не би имало успех на книжния пазар.“

В действителност още в 1894 г. е бил предприет почин за превеждане на „Под игото“, както уведомява едно съобщение в сп. „Светлина“, без да се осъществи издаването му тогава.

Появил се в Германия през периода на Първата световна война, едва когато нашата страна е в сферата на нейното политическо влияние, изданието му обаче остава незабелязано. Книгата е при това с бедно и непривлекателно оформление, а нехудожественият превод бледо отразява емоционално-образната същност на произведението и с това значително го лишава от неговото естетическо въздействие.

Добавят ли се към неблагоприятните за възприемането му на „Под игото“ специфично немски условия, за които Каснер загатва, и тези несполуки на изданието му, обяснимо е защо, след като късно излиза преводът му, романът остава непопулярен сред немските културни среди. Издаден от българин, единственото

¹ G. Adam, Iwan Wasoff, *Das literarische Echo*, кн. 11, 1901.

му предназначение е сякаш „само да потвърди пред немската културна общественост съществуването на българска литература“ — както отбелязва в една своя статия Кирил Христов.¹

И все пак, макар че не отговаря на доминиращите тогава естетически вкусове в Германия и не намира оценка там неговата обаятелна художествена простота, не друга книга, а тъкмо „Под игото“ представя пред немската култура родната ни литература и тогава, когато творчеството на ред талантиливи наши писатели сочи преклонение пред чистото изкуство и увлечение по модния по това време в Европа символизъм.

До появата на второто немско издание на „Под игото“ изминават четири десетилетия, време на дълбоки политически трусове и коренни промени в Европа след Втората световна война, когато рухнаха устоите на един антихуманен обществен ред.

Не е случайно обстоятелството, че новото немско издание на романа излиза тъкмо в демократична Германия, приобщила се към страните, поели пътя на социалистическото развитие.

Израз на стремежа към духовно общуване с другите социалистически народи е и почиът да се преиздаде една класическа творба на българската литература, чийто автор, горещ патриот и хуманист, със своето творчество говори човешки непосредствено на читателя от всички краища на света. Това издание е истински „ново“: по замисъл, насочено пряко към широката читателска публика, и по езиково пресъздаване с едно далеч по-задълбочено проникване в художествения стил на Вазовото произведение. То се подготвя и излиза през 1957 г. в източнوبرлинското издателство „Ауфбау“ по редакционна преработка на превода на българина Тома Тополов.

В книгата се налага на вниманието придружаващият го като послеслов литературно-критически очерк, написан от Минко Николов, една от първите оценки на марксистската критика на немски език, засягаща пряко явления от нашата литература. Той набелязва основните черти в характера и насоките на новата българска литература, за да изтъкне, че тя е „немислима“ без Вазов, който до голяма степен определя физиономията ѝ. Вазовият образ на писател, могъщ изразител на народните стемления със своето разнообразно половинвековно творческо дело, е очертан в едри линии, но допълнен от строго критичен анализ на най-значителната му творба в проза — романа „Под игото“.

Минко Николов подчертава неповторимото художествено майсторство, с което Вазов е пресъздал по лични впечатления живо и многостранно българската действителност и общество по време на робството, и обяснява завладяващия свободололюбив ентузиазъм на произведението със способността му към непосредствено преживяване, благодарение на което съумява да превърне „патоса на епохата в свой собствен патос и историята на въстанието в лична участ“.

Не се премълчават и някои идейно-художествени недостатъци в романа, като например донякъде схематичния образ на Огнянов, и известна преднамереност в обрисовката на социалиста Кандов. Но същевременно се пояснява, че като художник, верен на действителността, Вазов опровергава сам своите идеологически заблуди. Накрая Минко Николов убедително доказва, че вечната художествена сила и национално значение на „Под игото“ се крие в романтичното въодушевление от борбата за свобода, към която е устремен народът ни, „не загубил при най-тежки страдания своя борчески дух“, и широката и пъстра картина на народния живот, бит и обичаи, които показват „чрез какво се е запазил като националност българският народ през петвековното чуждо владичество“.

¹ K. Hristow, Die bulgarische Literatur in deutschen Übersetzungslavische Rundschau, 1929, т. I, стр. 36—42.

Отношението към една голяма художествена творба на българския народ не закъсня да проличи в демократична Германия при появата на неговото ново издание там. В печата се появиха ред отзиви за романа, публикуваха се и отделни негови откъси.

„С радост трябва да приемем новото издание на настоящия роман..., в който бележителният дар на Вазов намира най-висок израз и го прославя далеч зад границите на неговата родина — отбелязва Хартман Байер. Той намира, че романът заслужава да бъде широко популяризиран поради „богатството на чувства в него, дълбокото му идейно съдържание и сполучливо съчетание на силно напрежение и хумор в реалистичните картини“¹.

В друг отзив — на Алфред Мадерно — „Под игото“ се окачествява като „твърде увлекателна книга“, защото отразява обществените отношения в един съвършено чужд за немците свят; авторът вижда и нейното място и значение и в общия литературен и културен процес: „Трябва да причислим Вазовата книга — пише той — към произведенията на световната литература, от чиито бележити творби на своето време той се е учил и която сам обогатява със собственото си творчество чрез старателно разгърнато изображение на политически и културни събития; без него нашето познание за една страна, с която ни свързва млада дружба в съвременен дух, би имало твърде много празноти.“²

В края на 1967 г. издателство „Нойес лебен“ поднесе на немската читателска публика обновено издание на „Под игото“, създадено с участието на млади представители на културата в демократична Германия въз основа на излязлото преди десет години от „Ауфбау“. Те отново показаха на своята общественост една от нашите безсмъртни творби в грижливо оформен том под редакцията на Норберт Рандоу, коментиран и богато илюстриран.

Книгата въвежда читателя с предговор, който непосредствено насочва към свободоловния дух на произведението. Неговият автор, младият писател Ерих Арендт, назовава романа „песен на свободата“, която и „до днес ентусиазира поколение след поколение“. Проследяваме няколко страници на проникновен размисъл върху героичната априлска епопея на българския народ, правдиво пресъздадена в „една чисто оригинална творба в сливането на романтичен навитет и суров реализъм“. Арендт я сближава с бележити произведения на големи творци: хуманисти и патриоти (Данте, Юго, Бехер, Зегерс), създадена подобно на тях в изгнание, и я характеризира като „творба толкова епична, колкото и драматична, родена от едно силно чувство — вярата в бъдещето“. Доловил върно национално неповторимото в героите на романа, чиито образи — превъплъщения на живи лица, а не плод на рефлексия — и до днес упражняват възпитателно въздействие върху българина, той отбелязва: „Вазовите герои продължават да живеят с българина. . . , участвуват като духовна мярка в ежедневните постъпки и при важни решения. Нашата литература не може да посочи такова явление. Фауст в образа, създаден от Гьоте, никога не е принадлежал на немския народ. Фауст беше един от народа преди столетия, образ на народното предание. Хамлет и Дон Кихот са живи образи в съзнанието на мнозина, но никога не са били живи примери в нашето ежедневие, а всеки българин не само познава героите на Вазовия епос на свободата, той живее с лицата на неговия роман.“

Арендт изтъква голямата дарба на писателя в изображението на лица и събития и подчертава неговия реалистичен творчески метод: „Вазов притежаваше твърде тънък усет за изкуство, за да се задоволи с черно-бялата живопис, каквато можеше да се роди от една такава героична тема. Макар че неговата книга дава

¹ H. Bayer, Unterm Joch. Bibliotheka, 1957, кн. 7.

² Alfred Maderno, Bulgarien holt den Halbmond herunter. Iw. Wasow: „Unter dem Joch — Der Morgen, бр. 179, 1957.

робство и освобождение в контрапункт, животът в нея пулсира пълнокръвно. Всеобщият патос, от който е проникнат романът, разгръщането на идеята за въстанието се долавя осезаемо в ярко профилирани индивидуалности с всички техни слабости, противоречия и с техния несломим дух.“

От биографичния очерк за Вазов на Норберт Рандоу в послеслова немският читател има възможност да се запознае не само с жизнения път и литературната дейност на писателя, но и с творческата история на „Под игото“.

За пръв път едно чуждестранно издание е оживено с толкова илюстрации. Но изпълнени талантливо от художника Курт Цимерман, изображенията на лица и обстановка са придобили на места твърде много ориенталски облик. В тях трудно можем да познаем българските хора и действителност от епохата на робството, които Вазов с неповторимо пластично майсторство е възкресил с перото си. Художникът се е отдалечил от конкретната историческа среда и е пресъздал предимно идеята за революционната борба на един потиснат народ.

Независимо от това обаче най-новото немско издание на „Под игото“ е принос към тълкуването и възприемането му през последното десетилетие в чужбина. Правдиви са мислите на Арндт за дълбоко общочовешкия характер на романа, който му осигурява безсмъртие: „Книга, която при цялата жестокост и надмощие на потискащите сили, погубили героя, вълнуващо документираща любовта към човека. И излъчва увереност: победата е на страната на човечното. Навсякъде, където възниква стремеж към свобода и освобождение, сред хора и нации, „Под игото“ ще доказва своето непреходно значение, героите на Вазовата творба, техните дела, техният пример ще бъдат част от нашия свят; неговата книга се нарежда сред голямата поезия на народите, посветена на свободата.“

*

Успехът на „Под игото“ в една небългарска среда, емоционалното му и естетическо въздействие върху чуждестранния читател, незапознат с историческата съдба на българина, особено зависи от неговото пресъздаване на друг език. А да се осъществи един пълноценен художествен превод на романа, дело на писател с подчертано свой профил, е изключително трудно. Пристъпил към него, преводачът се изправя пред богатия емоционално-образен свят на Вазов — могъщ художник на словото, — под чиято палитра се ражда и живее пълнокръвно в лица, среда и събития, чувства и настроения цял един български свят и в контекста на чието повествоване и остарялата дума добива понякога нова обогатеност и нова сила на въздействие. И той трябва с творческо умение да търси възможности да се доближи до стилистичните средства, с които Вазов рисува живота, отразява духа на епохата, портретира своите герои, като използва с тънък белегистичен усет всевъзможни речеве обрати, присъщи за времето думи, русизми и турцизми; да пресъздаде също така и ритмично-интонационните особености на Вазовата реч, проникната от горещия родолюбив патос на писателя.

Когато се превежда Вазовото творчество, не би могло, от друга страна, да не се вземе пред вид и приносът му като езиков строител, използвал с удивителна творческа свобода огромно словно богатство, в някои отношения образец и до днес със своето стилистично майсторство. Критиката в наши дни видя значението на Вазов и като създател на „народен литературен стил“, както го характеризира Т. Павлов,¹ изтъквайки дарбата му на разказвач, който умее „направо да стигне до душата на народните маси“. А в миналото дори д-р Кръстев не може да отрече

¹ Т. Павлов, Иван Вазов народен поет и класик, 1946, стр. 25.

качествата му на стилист и говори, че много от Вазовите произведения „ще се спасят от забвението чрез възшебството на своя стил“¹.

Създадени в две различни епохи, немските издания на „Под игото“ дават възможност да се съди не само при какви обществени условия и идейно-естетическа атмосфера романът е проникнал в една чуждестранна култура, но сочат и различен подход към езиковото пресъздаване на литературната творба.

Преводът на първото издание не задоволява в художествено отношение. Той е до голяма степен добросъвестен преразказ на съдържанието, в който се губи своеобразният стил на автора, не липсват и някои очебийни лексически грешки и неточности. А лишен от характерните за Вазовия стил живот и емоционална обогатеност, отслабва и силата на художественото му внушение.

Съществено различен е новият превод, който отразява вече съвременните разбириания за преводаческото изкуство. В него личи преди всичко стремежът трудностите да се преодоляват не по формалния път на дословно превеждане, а като се търси творческото пресъздаване „на образа с образ“ — както Л. Н. Соболев² изразява един от главните принципи на художествения превод, обосновавайки необходимостта от функционално възпроизвеждане елементите на оригинала в неговото единство от форма и съдържание със средствата на друг език. Затова той много повече дава възможност да се почувствува разказвачът Вазов, който се опира на образния и естествен народен говор, за да изобрази правдиво една преживяна и наблюдавана родна действителност.

В този превод „Под игото“ събуди интерес и спечели много читатели не само в Германската демократична република. Ето защо заслужава да се разгледат някои негови особености, за да проличи доколко в него са запазени духът, съдържанието и художествената тъкан на романа в сравнение с първия.³

В дълголетната преводаческа практика неведнъж е била потвърждавана мисълта на Добролюбов, че за превода не е достатъчно да се предаде само смисълът и спази езиковата правилност и яснота, а „за него е нужен животът, от който е проникнат оригиналът“⁴.

„Животът“, т. е. отразената чрез езикови образи действителност в художественото произведение с неговия национален колорит и отпечатък на определена историческа епоха, пречупени през индивидуалното виждане на писателя, е в същност онова, което трябва да се долови зад думите, за да се пресъздаде оригиналът със средствата на друг език. А само след като съпреживее тази изобразена чрез неповторимото творческо обобщение на жизнените явления реалност, преводачът може вярно да изтъкува и предаде в единство елементите на формата и съдържанието на творбата, където се проявява индивидуалният авторов стил с неговия мироглед и естетика.

Затова и съвременната теория на превода все повече подчертава изискването при езиковото пресъздаване на литературното произведение да се изхожда от неговата идейно-художествена същност, която именно предопределя избора на изразните средства. Като се има пред вид, че се превеждат „не думи, а мисли и образи, не езиковият, а речевият и интонационният строй на оригинала“⁵, очевидно е, че тясно лингвистичният подход при художествения превод не може да доведе до творчески решения.

¹ К. Кръстев, Етюди и критики, 1894, стр. 70—71.

² Л. Н. Соболев, О переводе образа образом — Вопросы художественного перевода, 1965, стр. 259.

³ Един цялостен анализ на превода не е задача на настоящата работа, целта на която е да покаже предимствата на втория превод като крачка напред в художественото пресъздаване на „Под игото“ на немски.

⁴ Н. А. Добролюбов, Полное собр. соч., т. II, 1934, стр. 643.

⁵ Вл. Росселъс, Перевод и национальное своеобразие подлинника — Вопросы художественного перевода, 1955, стр. 185.

Ако майсторството на преводача, от друга страна, се състои не в това да създаде формално точно копие на оригинала, а да ни накара да изпитаме неговото естетическо въздействие, като ни приобщи с неговите мисли, чувства, идеи и образи, необходимо е да се възпроизведат онези типични, понякога трудно преводими особености, без които се нарушава неговата художествена цялост.

Чертите на национално своеобразие са особено ярки в творби с тематика, почерпена от народния живот като „Под игото“. Неговата „неувяхваща свежест“ е тъкмо в националния патос,¹ с който авторът е проникнал всеки детайл на изобразяването си: събития, лица и жизнена среда.

Разтворил пред себе си книгата, чуждестранният читател трябва веднага да почувствува неповторимия лъх на нашата родина, предаден със светоусещането на Вазов и със свойствения за него стилос маниер.

Още първата страница — бележитата картина на чербаджи Марковия двор — предлага подходящ материал за наблюдение върху двата немски превода, чието различие ще онагледим със следния текст² от началото:

Господарската трапеза беше сложена, както при обикновение, под лозата, между бистрия и студен чучур на барата, който като лястовичка пееше деня и ноща, и между високите бухлати чимшири, шо се тъмнееха край зида, зиме и лете все зелени. Фенерът светеше, окачен на клончето на едно поляково дръвче, което приятелски надвисваше миризливите си поляки над главите на челядта.

(стр. 5)

Вторият превод:
Wie gewöhnlich war der herrschaftliche Tisch unter dem Weinstock gedeckt, dort, wo auf der einen Seite Tag und Nacht die kühle, klare Quelle des Bächleins wie eine Schwalbe ihr Lied sang und auf der anderen sich dunkel die immergrüne, hohe und dichte Buchsbaumhecke an der Mauer entlangzog. An einem Zweig des Fliederbusches, der freundlich seine duftenden Blüten dolden über die Köpfe der Familie senkte, hing eine brennende Laterne.

(стр. 5)

Първият превод:
Der reich besetzte Tisch stand wie gewöhnlich in der wein umrankten Laube. Auf der einen Seite des Gartens floß ein klares kühles Bächlein, dessen lustiges Plätschern bei Tag und bei Nacht einer zwitschernden Schwalbe glich. Die hohe Mauer auf der anderen Seite war dicht mit immergrünem Epheu bewachsen. Zur Beleuchtung der Laube diente eine einzige Laterne an einem überhängendem Fliederzweig, der den Duft seiner Blüten dolden über die Häupter der Sitzenden ergoß.

(стр. 1)

Това живо описание на българския предосвобожденски дом, озарено от дълбоко чувство на обич и умиление, Вазов рисува по скъпия спомен от бащината къща. Верен на художника, вторият превод разкрива много повече емоционално-образната същност на оригинала, макар и някъде с по-слабо звучене на непринудения народно-разговорен тон на речта. (Например Вазов тънко нюансира речта си в стила на народен разказвач с изрази като „зиме и лете все зелени“ вместо „вечнозелени“ — „immergrüne“ в превода, значение по смисъл точно, но неотговарящо на стилистичното ниво на оригинала.) Взел е обаче под внимание принципът, че „образността на автора е самият автор“ и ако се замени неговата лична своеобразна изразна форма, изчезва и поезията на оригинала.³ Затова на сравнението „който като лястовичка пееше“ сполучливо съответствува „wie eine Schwalbe ihr Lied sang“, докато в първия превод се губи характерната на Вазовото описание непосредственост: „dessen lustiges Plätschern. . . . einer zwi-

¹ Вж. М. Цанева, По страниците на „Под игото“ — Из поетичния свят на Иван Вазов, 1965.

² В настоящата работа текстовете от оригинала се цитират по: Иван Вазов, Събр. съч.. в 20 т. 1955, т. 12; немските текстове съответно по изданията: Unter dem Joch, Leipzig, 1917; Unter dem Joch, Berlin, 1957.

³ Л. Огнянов, Основи на преводаческото изкуство, 1947, стр. 122.

tschernden. . . „glich“. Вярно е пресъздаден във втория превод и метафоричният образ, който носи най-голям емоционален заряд в цитирания текст: „люляковото дръвче приятелски надвисваше миризливите си люляки над главите на челядта“ — „freundlich seine duftenden Blütendolden über die Köpfe der Familie senkte“, а и тук първият превод се отдалечава твърде много от оригинала: „den Duft seiner Blütendolden über die Köpfe der Sitzenden ergoß“. В него липсва един особено важен елемент за постигане на емоционалното въздействие като думата „приятелски“, чрез която авторът ни предразполага към своите герои и техния дом; освен това „die Köpfe der Familie“ много по-естествено представя чорбаджи Марковото семейство, отколкото „die Häupter der Sitzenden“, което изразява противоречива на основния тон на описанието тържественост (в значението „Haupt“ има известен нюанс на важност и хладна официалност).

Едно лексически невярно значение в първия превод за думата „чимшир“ — предадено във втория с неговия точен еквивалент „Buchsbaumhecke“ — с видеоизменило част от картината на чорбаджи Марковия двор; тъй като „Epheu“ означава „бръшлян“, вместо да видим типичните за българската къща през епохата на робството „високи бухлати чимшири край зида“, които скриват домашния мир на българина от очите на поробителя, тук намираме съвсем друго: „Die hohe Mauer auf der anderen Seite war dicht mit immergrünem Epheu bewachsen“, т. е.: „Високият зид отатък беше обрасъл с вечнозелен бръшлян.“

Различното внушение на изобразената картина в двата превода идва и по пътя на използваните синтактични средства, които в неделимо смислово единство с другите елементи пресъздават ритмично-интонационния строй на авторовата реч. Вазов изобразява раздвижено картината на родния дом; под изблика на чувствата, породени от спомена за него, той разгръща повествованието си в сложни изречения, сякаш иска на един дъх да изкаже онова, което е скътала паметта му. Във втория превод е уловен емоционалният поток в словесната тъкан и затова той синтактично съответствува на оригинала; в първия, напротив, самостоятелните прости изречения придават на картината замръзнала статичност. Тук липсва онази спояваща нишка — скоростта на авторовата мисъл, която обединява в неделимо единство всички стилни средства, използвани в текста.

В разгледания откъс се потвърждава общото впечатление, което създава първият превод при сравнителното му прочитане с оригинала: създаден на издържан и правилен немски език, той обаче до голяма степен е лишен от художествената непосредственост и емоционално-образна сила на романа. Много по-широки възможности за наблюдение ни се откриват при втория превод, който с разнообразните си стилно-езикови средства се стреми да остане художествено верен на оригинала, като пресъздаде атмосферата му, неговия картинен стил и пластични образи, макар и някъде да не постига това напълно.

Вазов е използвал например по-различен стил израз при изображението на нощната буря. Наситено с драматична напрегнатост, то сякаш символично ни подсказва основната фабулна нишка на романа — нахлуването на революционния дух в градчето с идването на Кралица в него. И във втория превод, както в оригинала, осезаемо се долавя могъщото движение и страховитото ехтене на природната стихия, предадена ярко, одухотворено и с известна романтична багра, както ни показва следният откъс:

Дърветата около него шумяха плачевно, високите брястове се прегъваха от силата на вятъра, тревите и бурените съскаха, цялата природа беше нащрек и фучеше страховито.

Die Bäume um ihn herum stöhnten und ächzten, der Sturm bog die hohen Ulmen und fuhr pfeifend durch Gras und Unkraut, die ganze Natur war in Aufruhr, und ein furchterregendes Tosen erfüllte die Luft.

Тук е съобразена особено важната естетическа роля, която трябва да поеме глаголното действие, за да се долови в превода слухово и зрительно тоналният рисунък и динамиката на картината на развихрилата се буря, тясно свързана с развита на сюжета; затова изобилната употреба на глаголи и глаголни форми stöhnten, ächzten, fuhr pfeifend, war in Aufruhr, furchterregendes Tosen — е довела до съответен на оригинала художествен ефект.

По думите на Белински за Гогол Вазов е истински „живописец на житейския бит“. Изобразителното си майсторство той разгръща обаче най-пълно, когато създава образите на своите герои, „снети“ непосредствено от нашия живот и битова среда. Ето защо особен интерес събужда въпросът, как са пресъздадени в немския превод лицата на „Под игото“ — онази незабравима „галерия“ от живи човешки типове, в които виждаме същевременно и представители на всички слоеве от нашето предосвобожденско общество.

Но един от най-големите успехи на белетриста Вазов е и една от най-непреодолимите страни в художественото осъществяване на превода. Не е лесно да се овладее реалистичната сила, с която Вазов изписва плтно външния лик на своите герои или разкрива чрез речта и действията им техни душевни качества и състояния, като заедно с това ни внушава и своето чувство на обич, ненавист или ирония към тях. Затова е необходимо преводачът внимателно да се вглежда и в отделния стилос детайл, да се съобразява с по-широкия или по-тесен контекст, да схване и ритъма в речта на отделния герой — с нейния емоционално-образен пълнеж.

Нека си послужим с няколко произволно взети примера, които ще покажат нагледно доколко в новия превод се идва до творчески решения, чрез които образите на „Под игото“ трябва да се превърнат в образи, изградени с изразните средства на немски език, но запазили своя национален облик и своята жизненост.

И в превода лицата оставят впечатление, че идват от самата действителност, тъй като са изобразени със също такъв естествен и непринуден език, на какъвто ги създава авторът. Ето например с каква художествена точност се възпроизвежда портретът на чорбаджи Марко:

Лицето му, червендалесто, но опалено и позагряло от слънце и ветрове поради честите му пътувания по къриша и панаири, имаше сериозно и студено изражение даже и когато се усмихваше. Големите му, нависнали над сините му очи вежди, усилваха тоя строг тон на физиономията му. Но някакво добродушие, честност и искреност се разливаха по нея и я правеха симпатична и непобедимо извикваха уважение.

(стр. 8)

Sein rotwangiges Gesicht, das durch häufige Fahrten über Land und Jahrmärkte von Wind und Sonne gebräunt und rauh geworden war, hatte einen ernsten und herben Ausdruck, selbst wenn er lächelte. Diese Strenge seiner Züge wurde durch die buschigen, über die blauen Augen herabhängenden Brauen noch unterstrichen. Aber eine gewisse Güte, Ehrlichkeit und Offenherzigkeit, die sich in diesem Gesicht spiegelten, machten es sympatisch und nötigten Hochachtung ab.

(стр. 8)

Както се вижда, без да се нарушават нормите на немски език с избягнатото членуване на думите, в превода е отразен разговорният оттенък в авторовата реч, чрез който образът се свързва с живия живот, откъдето е почерпен: „от слънце и ветрове“ — „von Wind und Sonne“, „по къриша и панаири“ — „über Land und auf Jahrmärkte“. И в него тонът е на автора, който с дълбоко чувство на синовна обич си припомня чертите на своя баща.

На някои места проличават сполучливи словотворчески хрумвания, смислово съответни на оригинала, които разкриват физиономични черти в характера на героите. Така много удачно се използват съществителното „Echo“ и глаголет „echoen“ като изразно средство, чрез което в контекста най-добре може да се почувствува хамелеонството на Хаджи Смион, мигновено готов да се приспособи към мнението на събеседника си.

„Das sage ich ja auch, Pawlaki; was ist schon die Herzegowina, eine Handvoll Menschen! . . . — kam das Echo von Hadschi Smion. . . (стр. 115).

В ориг.: „ — И аз тъй казвам, Павлаке, херцеговинците какво са? — Една шепа народ“ . . . отзова се Хаджи Смион (стр. 103).

Или: „Man müßte ihn auspfeifen“, bemerkte Steftschow wütend.

„Ja, ja, das müßte man!“ echote Hadschi Smion (стр. 105).

В ориг.: „ — Трябва да му се подсвирне — каза Стефчов гневно.

— Трябва, трябва — потвърди Хаджи Смион“ (стр. 95), който след малко обаче ще се присъедини към негодуването на публиката срещу постъпката на Стефчов.

За преводческото майсторство речевата характеристика на лицата е един от най-трудните проблеми, който обаче не е нерешим, ако всякога се изхожда конкретно от особеностите на оригинала и се търсят по-разнообразни възможности за тяхното възпроизвеждане в системата на езика, на който се превежда.

Познато е изключителното умение на Вазов да индивидуализира и типизира героите си чрез собствената им реч. За тази цел писателят черпи от всички стилове на живия език. Пъстро оцветена с оригинални конструкции, фразеологизми, разговорни думи и изрази, носещи понякога печата на времето, речта на Вазовите лица има свой определен облик, свързан с неговия метод и стил.

Откъм тази своя страна романът невинаги еднакво успешно е пресъздаден на немски. И тук прозират обаче усилията на преводача да се съобразява с неговата колоритна изразителност, като предаде с еквивалентни средства повече елементи от речта на героите, чрез която те най-пълно се изявяват и разкриват своята социална природа и отношението си към революционното дело.

Веднага можем да познаем в превода заклетия туркофил чорбаджи Йордан, зъл и раздразнителен, когато, изпълнен от омраза и презрение към бунтовниците, излива яда си върху своята дъщеря с подобни цветисти ругатни, каквито намираме и в оригинала:

— Мари магарска дъще, мари въртоглава куфалнице, и ти ли ще правиш бунт? Няма ли за тебе хурка и игла, ами си тръгнала по ума на хайдутаците и нехранимайковците, за да ги хранутиш с пексимет?

(стр. 209)

„Du dumme Gans, du! Du übergeschnapptes Frauenzimmer! Willst du etwa Revolution machen? Nadel und Spindel sind wohl nicht für dich, daß du auf Haiducken und Taugenichtse hörst und sie mit Zwieback fütterst?

(стр. 233)

Смях събужда гротескно изграденият от Вазов речев портрет на местния „философ“ Иванчо Йотата, който с дълбокомъдрената си реч изтъква своята „ученост“. Подобно впечатление остава той и в превода:

— Та ви казвам. . . , че тъкмо кога наша Лала вдигна трапезата и прочия, аз зачух крамолическа пропаганда у вас, бай Марко. Уплаших се, сиреч не се уплаших, ами рекох на Лала: — „Лало мари, шо става у бай Марко?..“

Also ich sage euch. . . , gerade als unsere Lala den Tisch abräumte, hörte ich ein mörderisches Geschrei bei euch, Bai Marko. . . Ich erschrak, das heißt, ich erschrak nicht, sondern sagte zu Lala: „Du, Lala, was mag bei Marko los sein?..“

(стр. 30)

Неговият комичен образ и в превода се внушава, както се вижда, чрез „философски“ разсъдителната му реч — напр.: „ . . . та ви казвам“ — „also ich sage euch“; уплаших се, сиреч не се уплаших“ — „ich erschrak, das heißt, ich erschrak nicht“ и от друга, чрез неуместно употребяваните от него ефектни думи като „крамолическа пропаганда“, предадени с известен хумористичен нюанс в значението „mörderisches Geschrei“.

Наблюдават се обаче случаи, в които речта на героите е неизразителна и безцветна. Така негодуванието на кака Гинка спрямо Стефчов, който подсвирква на

представлението, „Кириак, не възприемам“ е изгубило своята типична обогареност в превода с: „Kiriak, das ist unerhört“, където не е потърсен начин да се изтълкува съдържанието на израза и с едно почти дословно значение се постига формално само неговата интонация. А тук Вазов умело е вмъкнал в приката реч характерен за времето израз, използвайки го като стилос похват, за да изпълни дадения контекст с оная атмосфера, в която оживява пред нас средата на българското възрожденско общество.

Но много сполучливо със съответни смислови функции са предадени фразеологизми, поговорки и разговорни изрази, които изпъстрят оригинала; те допринасят превода до свежия и сходен с живата реч език на Вазов, чрез който той създава жизнено правдиви образи. Ето например как проличава това в един разговор между Стефчов и Хаджи Ровоама:

— Разбира се... гарван гарвану око не вади. И Мичо, де седне, де стане, все правилството псува, както Марко псува вярата му.

— Търкулнало се гърнето, та си намерило захлупката — избира Хаджи Ровоама.

— Ами Григорът? Ами Пинков?

— И те по тяхната вода.

(стр. 119)

Natürlich... eine Krähe hackt der anderen kein Auge aus. Wo er geht und steht, hetzt Mitscho gegen die Regierung, genau so wie Marko gegen den Glauben der Türken. Gleiche Brüder, gleiche Kappen — brummte Hadschi Rowoama.

Und Grigor? Und Pinkow?

Auch die ziehen am gleichen Strang!

(стр. 133)

Някъде речта на героите на немски се оцветява диалектно, без с това да се изменя оригиналът: защото например просторечната, граматически неправилна форма в „gut Freund“ вместо „guter“ психологически вярно отразява израза „ваш човек съм“, с които Краличът иска да извика доверие към себе си и разсее уплахата, създадена от необичайното му появяване.

Срв.: „Bai Marko, не бойте се, ваш човек съм“ (стр. 10) „Bai Marko, habt keine Angst, gut Freund“ (стр. 11).

Трудната задача да се предадат турцизмите, които правят по-осезателни присъствието на чуждия поробител и сянката на робството, е разрешена по различен начин в превода. Прибягва се до транскрипция, когато се предават тясно свързани с нашия бит турски думи, като чорбаджи, гяур, фес и др., или когато се пресъздава атмосфера на чисто гурска среда, например разговора в турското кафе, където попада Огнянов при бягството си от Бяла Черква: „Bosch laf“, „Wenn das Kismet es will“ — „ако е късмет“. В други случаи се използват съобразно смисъла подходящи значения. Така думите на бея при разговора с Дамянчо „тоя късето, чифтесакалия“ и „тоя керата“ — „dieser bartlose Vieräugige“ и „diesen Halunken“ са изразени естествено в превода по начина, по който говорят турците, тънко доловен от Вазов: с известно пренебрежение на господари. Но някъде преводачът се е задоволил да разкрие само смисловото съдържание на турската фраза. Затова например възмущението на бея: — Джанабет хора имало в този мемлекет — (стр. 96), звучи изкуствено и вяло на немски: „Was sind das für schlechte Menschen in diesem Land!“ (стр. 96), тъй като не е потърсена възможност да се подчертае чувството и пресъздаде съответната речева интонация, която характеризира героя.

Навсякъде при наблюденията върху превода проличава, че героите до голяма степен се обезличават там, където бледо и неизразително се пресъздава тяхната реч. Но това са все пак отделни случаи. Те не влияят върху живото и трайно впечатление, което създават и на немски образите от „Под игото“. Защото преводачът не изпуска от погледа си основната фабулна нишка в романа: хода на революционното движение, което дава дълбоко отражение върху хората от всички слоеве на народа и определя насоката на техните мисли, чувства и действия. И чрез внушението на чуждия език се долавя например как революционният дух

завладява душите на мирните жители на градеца и ги изпълва с патриотично въздушевение и борчески устрем за извоюване на свободата. Сполучливо се характеризира бунговното насроение на времето в думите на поп Ставри: „Diese pulverfreudige Zeit wird sicher manches ausbrüten“ (стр. 117) — в ориг.: „това барутиливо време ще измъти нещо“ (стр. 105). Революционният кипез — „брожението“ — преводачът разкрива със значението „brodeln“ — клокочи (а не с буквалното — „gären“), като спазва образността на контекста, където подготвящият се за въстание градец е уподобен на почва, под която клокочи вулкан: „... es ist heißer Boden hier. . . — говори Огнянов — es brodeln von Tag zu Tag mehr, hier und in der Umgebung“ (стр. 93), в ориг.: „... почвата е вулканическа. . . брожението расте всеки ден и тука, и наоколо“ (стр. 84).

И в немския превод зад героите и техните постъпки чувствуваме присъствието на автора, сам обзет от патриотичен ентузиазъм. И тук ясно се отделя неговият глас, когато трябва да ни даде своята преценка за събитията и да представи през своя поглед с романтично приповдигнат тон „пиянството“ на народа си, узрял за борба против робството: „Er lauschte den aufrüttelnden Worten und sog sie ein wie ein Verdurstender einen Strahl klaren Wassers“ (стр. 305) — в ориг. „И той слушаше, и той гълташе жадно животворната реч както пресъхнало гърло — кристалната струя“ (стр. 273). „Животворната реч“ са в превода тъкмо „den aufrüttelnden Worten“ — букв. „пробуждащи, разтърсващи слова“ (от глагола „aufrütteln“), които подчертават замисъла на оригинала, като разкриват момента на народното пробуждане за идеята на борбата.

Но художественото съдържание на романа достига до читателя не единствено по пътя на използваните лексически средства. Невъзможно би било да се постигне в превода същото естетическо въздействие, ако се пренебрегне ритмът в него, който отговаря на движението на мисълта у автора.

Когато се говори за майсторство в превода, днес все повече се обръща внимание на въпроса за ролята на ритъма, но разглеждан не като формално изразно средство, а като елемент „органически свързан със смисловата и емоционалната основа на произведението“, както изтъква известният теоретик на превода А. В. Фьодоров,¹ а трябва да добавим още и с цялата негова композиция.

Едно от достоинства на втория немски превод на „Под игото“ е ритмично-интонационната му близост до оригинала, както проличава в привлечените като примери откъси. Художествените резултати в новото пресъздаване на романа на немски сочат, че преводачът е вникнал в творческите цели на автора при изграждане на отделните образи и на цялостната композиция на произведението, че е схванал добре неговия стил, като се е стремил да пресъздаде не само неговата изобразителност, но и емоционалната напрегнатост и интонационните особености на фразата, както и ролята на синтактическия строй като изразно средство в непосредствена смислова връзка със съдържанието. Затова и в превода динамичното развитие на събитията и тяхната целенасоченост държи в плен вниманието на читателя.

В своите търсения за постигане на по-голяма художественост със средствата на немски език преводачът се е насочил и към езиковотворчески похвати, познати на немца от художественото слово на неговите собствени писатели. Някои от тях напомнят дори за първия ковач на немския постигнен език Клопшток. Така в случаи, когато Вазов разкрива състояния на силни емоции у героите си или рисува напрегнати драматични сцени, широко се използват композиции, подобни на тези у Клопшток, който в интереса на по-голяма езикова изразителност съединява съществително с минало причастие или създава номинални словосъче-

¹ А. В. Фьодоров, Введение в теорию перевода, 1958, стр. 312—314.

тания. Ето два от множеството такива случаи, които срещаме в превода: „Neben ihr saß trännenüberströmt Rada“ (стр. 109).

в ориг.: „... до която стоеше Рада, обляна в сълзи“ (стр. 98); или „... nur der Rachendurst konnte ihn in so einen schaurigen Bluttausch versetzen“ (стр. 209); в ориг. ... „само мщението можеше да го тласка на тая дивашка вакханалия“ (стр. 186). Чрез тях сполучливо се постига същата експресивност, която е характерна за езика на оригинала — например употребената у Вазов за тази цел руска дума „мщението“ се компенсира в превода с „Rachendurst“.

Езикът, на който Вазов създава своя роман, е характерен за писателите от бурноустремния период в немската литература. А те школуват у Клопшок и споделят възгледите на Русо, според който поезията на един млад народ трябва да си служи с образен, свободен и близък на живия, движен от чувството език на народа. Подобни естетически схващания има и сам създателят на „Под игото“. Това е улеснило преводача, когато е търсил разнообразни възможности, за да разкрие най-пълно мисловното идейно-образно и емоционално съдържание на романа; и за да въздействува по-непосредствено върху чувства и представи у немския читател и го накара да възприеме зад словесния израз художествено отразената жизнена правда в изображението на една далечна по време и място действителност за него, да използва и средства, почерпени от богатството на словото, което му е познато от творците на неговата собствена литература.

* *

Понякога една творба, родена от срещата на две езикови системи и две литературни традиции, се слива в своето копие с една чуждестранна култура и става художествен фактор, който спомага за изграждане на личността и нейното възпитание в човечност и красота. Защото истински художественият превод на дадено литературно произведение е не само дълбоко навлизане в творческия свят на автора, но и една разкрита възможност да бъде преживян той при нейното прочитане.

Десетилетие и половина вече „Под игото“ в своите две нови издания е добре познато особено на читателите от Германската демократична република. Книгата се превърна в едно от съединителните звена, каквито винаги се явяват между два народа с общи насоки в своето духовно развитие.

Преди седемдесет и шест години шведският професор А. Йенсен пише, че когато чел романа, „ту плакал, ту се смял“, а това според него е най-високата му оценка. Днес съвременният читател от не една страна се въодушевява особено от неговия свободолюбив дух и от вярата в бъдещето и в силите на народа, която той внушава с неповторима художествена сила; а тази вяра е всякога необходима на хората, за да преобразяват живота и воюват за своето човешко щастие. Затова „Под игото“ ще намира прием навсякъде по света.